

SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARINDAN SAÇ VE SAÇIN ÂŞIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

*Kürşat Samil ŞAHİN**

ÖZET

Divan şiirinde anlatılan birçok konunun merkezinde hep sevgili vardır. Sevgili ile âşığın serüveni hiç bitmez. Sevgilinin güzelliği dilden dile dolaşır. Sevgiliyi güzel kılan vasıflardan en önemlisi ilk göze çarpan unsurlardan biri olmasından dolayı saçtır. Sevgilinin güzellik unsurlarından en çok üzerinde durulan saçın bu önemi, yüzün güzelliğini daha da artırmasından kaynaklanmaktadır. Saç, âşığı sevgiliye bağlayan ve onu çok fazla etkileyen bir özelliğe sahiptir. Saçlar, âşığı cezbeden aynı zamanda da eziyet eden özellikleriyle karşımıza çıkar. Âşıklar için saçlar yakalanmaktan, bağlanmaktan kaçılmayacak bir güzelliktedir. Âşıkların hem saça bağlanmak istedikleri hem de bağlanmaktan dolayı şikâyet ettikleri görülür. Bu makalede genel olarak saçtan bahsedildikten sonra onun âşık üzerindeki etkisini gösteren teşbih, mecaz ve tasavvurlar toplu bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sevgili, âşık, güzellik, saç, Divan şiiri.

AN ELEMENT OF BELOVED'S BEAUTY, HAIR, AND ITS EFFECT ON LOVER

ABSTRACT

There is always beloved in the center of many issues described in the Divan poetry. The adventure between beloved and lover never ends. The beauty of the beloved is talked from mouth to mouth. The most important feature in beloved is hair as it is the first striking element. This importance of hair, the most emphasized the element of beauty in beloved, stems from that it increases the beauty of the face further. Hair has a property affecting lover very much and binding lover to beloved. Hair is seen in the characteristics of suffering at the same time attracting to the lover. Hair has a beauty for lovers inescapable of being caught, being affined to. Lovers are seen both to wish to affine to hair and to complain to do so. In this article, after referring to hair in general similes, metaphors and imaginations exposing its effect on the lover are tried to be presented collectively.

Keywords: Beloved, lover, beauty, hair, Divan Poetry.

* Bartın Üniversitesi Türk Dili Okutmanı. El-mek: kursatsamil@hotmail.com

Giriş

Klasik Türk şiirinin konuları arasında en önemli yeri sevgili teşkil etmektedir. Klasik şiirde bazı istisnalar dışında anlatılmak istenen ne olursa olsun merkezde hep sevgili vardır ve bütün olaylar sevgili çevresinde şekillendirilir. Bundan dolayı da onun üzerine yazılanlar ve onu anlatmak için kullanılan sıfatlar çok fazladır. Sevgilinin pek çok uzvuyla ilgili benzetmeler yapılmasından dolayı şairler için bir rehber hizmeti görmek üzere sevgilinin fiziğiyle ilgili unsurları toplu bir şekilde gösteren eserler kaleme alınmıştır (Akün 1994, 416). Bu eserlerden en önemlisi Şerâfettin Râmî'nin Enisü'l – Uşşâk'ıdır. Eserde sevgiliyle alakalı 19 unsurdan bahsedilmiştir¹. Kutbiddin Ahmed'in Hevesnâme'si Râmî'nin eserine nazire olarak yazılmıştır. (Atay 2003, 21) Kutbiddin Ahmed, tasvir edilen uzuvların sayısını artırarak 26 unsurdan bahsetmiştir.² Yine genel hatlarıyla Râmî'nin eserine bağlı olan Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbih'i 21³ (Erünsal 1998, 215–272), Sürûrî'nin Bahrû'l-Maârif'inin 'Teşbihât ve Mesâ'il-i Enisü'l-Uşşâk Beyânındadır' başlıklı bölümünde 28⁴ (Şafak 1997, 217–235) unsurdan bahsedilmiştir. Benzetmeler sözlüğü olarak değerlendirilebilecek bu eserlerin dışında sevgilinin güzellik unsurlarından müteşekkil mesneviler de vardır. Tâcizâde Cafer Çelebi Hevesnâme'sinin 3436–3632. beyitleri arasında sevgilinin güzelliğiyle alakalı 33 unsurdan bahseder⁵ (Atay 2003, 73–78). Konumuzla alakalı yazılmış olan Hassân'ın Farsça'dan tercüme ettiği Mihr ü Müşterî (1431) 27⁶, Kara Fâzî'nin Gül ü Bülbül'ü (1553) 28⁷ unsura değinen mesnevilerdir. Manastırlı Celâl'in Hüsn-i Yûsuf adlı eseri her biri sevgilinin güzellik unsurları üzerine yazılmış 29 gazelden oluşmaktadır. Eser sevgilinin güzelliği ile ilgili 22⁸ unsurdan bahseder (Aksoyak 2007, 11). Celâl, konuların tertip sırasında Enisü'l-Uşşâk'ı esas almıştır. Hüsn-i Yusuf'u diğer mesnevilerden farklı kılan yönü konunun işlendiği bölümde mesnevi nazım biçimi yerine 29 gazel yerleştirilmesidir (Aksoyak 2007, 14-15). Bahsettiğimiz bu eserlerdeki güzellik unsurlarını İ. Hakkı Aksoyak tablo halinde göstermiştir. Tâcizâde Cafer Çelebi'nin Hevesnâmesi üzerinde çalışma yapan Hakan Atay, sevgilinin güzellik unsurlarını bir tablo ile belirlemiştir. Bu çalışmaya İ. Hakkı Aksoyak Şerafeddin Râmî'nin Enisüsü'l-Uşşâk ve Manastırlı Celâl'in Hüsn-i Yusuf'undaki güzellik unsurlarını eklemiştir. Biz de yüksek lisans tezimizde bu yapılan çalışmalara Muhittin Eliaçık'ın Bavvera Devlet Kütüphanesi'nde bulunduğu güzellik unsurlarıyla ilgili risaleyi⁹ eklemiştik. Daha sonra Eliaçık, Hüsam bin Mustafa el-Belgradî'ye ait olduğu düşünülen risalenin Miftâhu't-Teşbih'ten intihal olma ihtimalinin bulunduğunu açıklamıştır (Eliaçık 2009, 239–280).

¹ Bu unsurlar şunlardır: Saç, alın, kaş, göz, kirpik, yüz, ayva tüyü, ben, dudak, diş, ağız, çene, boyun, göğüs, kol, parmak, boy, bel, baldır.

² Hüsn ü cemal, ışk, muy, cebin, ebrû, çeşm, müjgân, gamze, ruhsâr, binî, hat, hal, leb, dendân, dehân, zenehdân, gerden, ber ü pistân, sâid ü dest ü bâzû, engüşt ü Benân, kadd ü kâmet, miyân, sâk, beden ü endâm, zât-ı mahbûb, kelâm.

³ Müy, gûş, cebîn, ebrû, çeşm, binî, müje, rüy, hat, hâl, leb, dendân, zenehdân, gerden, sine, engüşt, sâid, kadd, miyân, sâk.

⁴ Hüsn ü cemâl, ışk u hâl, kâkül ü zülf, alın, kulak, kaş göz, kirpik, gamze, yüz, burun, hat, kara ben, dudak, dendân, ağız, dil, enek, boyun, göğüs, bilek, parmak, boy, bil, incik, mecmû-ı azâ, zât-ı mahbûb, söz.

⁵ Kâmet, mü, cebin, ebrû, çeşm, müjgân, zülf, gûş, ârız, hâl, ruhsâr, binî, dehen, leb, dendân, zebân, zekân, gabgab, gerden, sine, bâzû, sâid, kef, puşt-ı dest, asâbi, nâhunhâ, batn, nâf, miyân, pehlû, rân, sâk, kadem.

⁶ Saç, kaş, göz, binî, yanak, gûş, leb, dehân, dendân, dil, zenehdân, gabgab, gerden, düş, bâzû, bilek, dest ü sâid, el, parmak, dırnak, ber, pehlû, şikem, nâf, puşt, kad, bil.

⁷ Zülf, kâmet, pişânî, ebrû, çeşm, gamze, müjgân, binî, ruhsâr, hâl, gûş, leb, dehân, zebân, dendân, gabgab, zekân, gerden, bâzû, sâid, dest, engüşt, nâhun, sine, miyân, nâf, sâk, pây .

⁸ Kâkül, zülf, cebin, ebrû, çeşm, müje, gamze, ârız, ruh, gûş, leb, dehen, zekân, gabgab, gerden, sine, miyân, dest, said, pây, ser ü pây, kâmet.

⁹ Risaleye dair ayrıntılı bilgi için bkz. Eliaçık 2008, 57–67; Eliaçık 2009, 239–280

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Sevgilinin güzellik unsurları etrafında oluşturulmuş şiir mecmuaları da vardır (Gürbüz 2010, 245). XVI. yüzyılda Kâbilî'ye ait olduğu sanılan Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'ar¹⁰ ile XVIII. Yüzyılda Lâzikîzade Feyzullah Nâfiz'in Letâifu'l-Hayâl¹¹ adlı eseri bu geleneğe güzel bir örnektir. Yukarıda saydığımız eserlerin tümü genelde sevgilinin fiziksel özelliklerini ağırlıklı olarak işlemiştir. Aralarındaki farklar söz, aşk ve işve gibi hususiyetlere değinme noktasındadır.

Bu eserlere ve yapılan divan tahlili çalışmalarına baktığımızda üzerinde en fazla durulan unsurun saç olduğu görülür. Bundan dolayı yapılan pek çok çalışmaya önce saç ve saça ait benzetmeler verilerek başlanmıştır.¹² Mu'îdî, güzellik mülkünün başkanı müydür. Onun üstünde nesne olmadığı için ilk önce saçın sıfatları üzerinde durduğunu söylüyor (Erünsal 1998, 224).

Çalışmalarda genel olarak şekil, renk ve koku yönünden saç ele alınmış, birtakım benzetme ve mecazlardan hareketle saçın şiirde nasıl kullanıldığı üzerinde durulmuştur; fakat saçın âşık üzerindeki etkisini belirten ifade unsurları toplu olarak değerlendirilmemiştir. Makalemizde bunlar da göz önünde bulundurularak saçın âşık üzerindeki etkisi ve şiirdeki yansıması üzerinde durulacaktır.

Klasik Türk şiirinde sevgili için olmazsa olmaz unsurların başında saç gelmektedir. Sevgilinin güzelliğini büyük ölçüde sağlayan saçtır. Saç olmazsa güzellik olmaz. Saç insan vücudunun en üst noktasında bulunur ve ilk göze çarpan unsurdur. Bu bakımdan pek çok yönleriyle şiirlerde ele alınmıştır. Saçı anlatmak için kullanılan sıfatlar çok çeşitli ve boldur. Klasik edebiyatımızda saç; zülf, kâkül, turra, gîsû, mû(y), külâle, perçem gibi yakın anlamlar ihtiva eden kelimelerle ifade edilir. Râmî, sevgilinin gül bahçesini andıran yanağına halkalanmış yatan yılanı (Râmî 2005, 15); Mu'îdî ise dolunayı örten bulutu andıran saça zülf dendiğini ifade eder (Erünsal 1988, 224). *Zülf*, 'gece yarısı' anlamına gelmekte olup, saçın tek parçasına verilen isimdir¹³. Zamanla saçın anlamını ihtiva etmiştir. Zülf dendiği vakit doğrudan saç akla gelmektedir (Arı 1987, 62). Şemseddin Sâmî zülf için mahbube saç, aelhusus yüzün iki tarafında sarkan saç bölükleri; zülfe için de bazı şeylerin tepesindeki püskülcük, bayrak olarak açıklama yapmaktadır (Şemseddin Sâmî 1996, 282). *Kâkül* alna dökülen, alında halkalanan saç; *gîsû* omuza dökülen saç, uzun saç, kadınların arkalarında saldıkları örgülü, örgüsüz uzun saç; *mû(y)* kıl, saçın teli, saç; *perçem* alna dökülen halkalanan saç, tepede bırakılan saç, püskül; *turra* alna dökülen saç, lülelenmiş saç; *külâle* kıvrıkcık saç, kâkül, çiçek destesi anlamlarına gelmektedir (İpekten 2000, 175). Bu unsurların saçın değişik yönlerini anlatmak için kullanıldıkları görülmektedir. Her biri saçın farklı bir görünüşüne işaret etmiş ve zamanla saçın belirli şekillerinin ismi olmuştur. Şairlerin bu kavramların tamamını şiirlerinde kullanmaları bunlar arasındaki farklılıkları bildiklerini gösterir. Bazı beyitlerde bunların karşılaştırıldığını bile görürüz. Şeyh Gâlib turrayı zülfün yanında eğitim gören bir çocuğa benzetir:

Mektebde ağzı misk kokar tıfl-ı turre kim

Zülfünden ilm-i sihr için âheng-i çîn eder

Şeyh Gâlib, 62. G./6¹⁴

Şairler tarafından üzerinde en çok durulan ve en beğenilen saç şekli züftür. Şiirlerde o kadar çok kullanılmıştır ki artık saç dendiği vakit zülf akla gelir olmuştur. Yaptığımız küçük bir araştırmayla şu sonuca ulaştık: Şeyhî zülf kelimesini divanında 116, Fuzûlî 108, Bâkî 185, Nefî 78, Nâilî 129,

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürbüz 2011, 242–257.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Demir 2009, 64–66.

¹² Söz konusu çalışmalar için bkz. Çavuşoğlu, 2001: 118-137; Kurnaz, 1996: 214-231; Sefercioğlu, 2001: 147-161; Tarlan, 2004: 67-93; Tolasa, 2001: 159-184.

¹³ Zülf ve şekilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tanyıldız 2009, 979–990; Gökhan 2006, 147-165.

¹⁴ Metin içinde kullanılan kısaltmalar şu şekildedir: G.: Gazel, K.: kaside, Kt.: kıta, Msmt.: musammat, Tcb.: terci bend, s.: sayfa.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Nedîm 82, Şeyh Gâlib 122, Enderunlu Vâsîf 90 defa kullanmıştır. Diğer unsurlarla kıyaslandığında zülfün çok önde olduğu görülür. Şeyhî: perçem (5), turra (5), mû(y) (1); Fuzûlî: mû(y) (12), kâkül (11), gîsû (7), turra (6); Bâkî: turra (30), kâkül (18), mû(y) (13), gîsû (9), külâle (2); Nef'î: turra (36), gîsû (13), kâkül (10), perçem (8), mû(y) (5); Nâilî: turra (37), kâkül (25), gîsû (10), mû(y) (10), külâle (1); Nedîm: kâkül (20), gîsû (19), turra (12), mû(y) (10), perçem (6); Şeyh Gâlib: perçem (50), kâkül (31), turra (14), gîsû (12), mû(y) (4); Enderunlu Vâsîf: gîsû (34), perçem (28), turra (19), kâkül (11), mu(y) (2), külâle (1) olmak üzere divanlarında saçın değişik şekillerini kullanmışlardır¹⁵. Görüldüğü gibi zülf dendiği vakit bütün bir ihtişamıyla saçın anlaşılması; şairlerin şiirlerinde en fazla ona yer vermelerindedir. Sevgiliye ait diğer güzellik unsurları arasında da saç şiirlere en çok konu olunduru. Tahlil çalışmaları artıkça şairlerin sevgiliye bakış açıları daha da netlik kazanacaktır. Her şair sevgiliyi aynı gözle mi görmüştür, yoğunlaşma noktaları nelerdir gibi sorulara yanıt verebilmek ve üslup farklarını ortaya koyabilmek için tahlil çalışmalarının yapılması gereklidir.

Saça ait benzetmeleri genel olarak dört başlıkta toplamak mümkündür; fakat bunlar arasında kesin bir ayırım yapmak zordur. Bir benzetmede şekil, renk, koku ve eylem unsurlarının tamamı olabileceği gibi iki veya üç yönden de benzerlikler düşünülebilir. Bu sebeple en kuvvetli yön göz önüne alınarak benzetmeler tasnif edilmeye çalışılmıştır. Edebiyatımızda şairlerin saçla ilgili kullandıkları benzetme ve tasavvurlardan kısaca bahsetmekte fayda var.

Saça ait benzetmelerde şekle ait hususiyetlerin ön planda olduğu görülür. Şekil yönüyle saç: İp (resen, rişte, risman, silk, şikâl), bem, deste, fitil, târ, tel, zincir, silsile (müselsel), ca'd, pîç (pîçtâb), dâm, kemend, dâr, urgan, ağ, olta, bend, halka, asa, beste, çember, çengel, girih, ham, hamîde, kıl, kullâb, lenger, nisf daire, pençe, ukde, girdap, sümbül (sümbül bahçesi, tarh), üzüm salkımı, bîd (söğüt), reyhan, şebbû(y), Tûbâ, berg, gül bahçesi, leylakzâr, şimşâd, yılan (mâr, ef'î, su'bân), ejderhâ, timsah, akrep, aba, Kâbe örtüsü, seccâde, nikâb, rikâb, perde, hicâb, atlas, destâr, harîr, kâle (kumaş), sebz-pûşîde, bâl ü per, abnus, câme (elbise), hırka, zırh, dâmen (etek), fûtâ (peştamal), dümdâr, semmur (kürk), âb-ı revan, yol, tûl-i emel, uzun ömr, hikâye, kıssa, efkâr, cadde-i teselsül, dıraz, güneş ışıkları, tâb, zer-hal, mahz-ı can, mutarra, revnak, bağban, nakkaş (nakş), mistar (cetvel), cedvel çeken, perdedâr, müderris, sultan, haberci, server, tıfl, ziver, Timur, nişancı, sayyâd, ârâyiş-i ruhsâr, dest-i niyâz, dest-i tedâvül, çevgan, tespih, hamayil, rahle, kandil, âvize, fitil, râyet, tuğ, perçem, mızrak (nize), sancak, cim, dal, lâm, merdiven, nal, üzengi, kılıf, düta, kat kat, ibrişim, nigûn bürîde (kesilmiş), kalem, kafiye, lika tuğra, yazı (hat), nüsha, sah, lefif, mahşer, halvetgah, mabed, meva, meşar, nüzhetgeh, fitne, belâ, ahd, müşkil, çeng, bulut (ebr), gölge (sâye), dûd (duman, duhân), dalga (mevc), pas (jeng), hâle, cârub (süpürge), çalı çırpı, göz, el, avuç, yara, ev, kafes, yuva (aşıyan), çadır (çetr, hayme), gölgelik, pencere, kilit, anahtar, kuş, şehbaz, hümâ, karga, kırlangıç, tavus, şeh-per, kanat, Şebdîz (Hüsrev'in atı), mur, perrin, şahin, güvercin, menzil, memleket, Çin, ordu, çeri, kafile, tabur, zünnar, haç (salîb), micmer, papaz (kîssîs) gibi kelimelerle nitelendirilmiştir.

Saç çoğunlukla siyah olarak ele alınır. Bu siyahlıktan hareketle aya ve güneşe benzeyen yüz arasında bir tezat yapılır. Saçın siyahlıkla ilgili pek çok kelimeyle tavsif edildiği görülür. Şairlere göre siyahtan başka daha güzel bir renk yoktur. Renk bakımından: Gece (leyl, Leylâ şeb, şâm, akşam), ûdî, duman (dûd, duhân), sâye (gölge, gölgelik), sebzgûn semâ, ebr (bulut, sehâb), karga (gurâb), Hindû, Kara Bağ, Karaman, Frengistan, Kâfiristan, siyah (kara), tîre, deycûr, papaz (kîssîs), midâd, sevâd, zerd, sevda, harf, hat, göz bebeği, zindan, zulmet, belâ, kâfir, küfr vb. kelimeler kullanılmıştır. Saç için siyah renk vazgeçilmez bir özellik olsa da zaman zaman sarı saçtan bahseden şairler de olmuştur. Divan şairinin dünyasında güzel için sarışınlık âdeta yasak renktir. Şairler, sarı rengi solgun, bitkin ve hastalıklı yüzlerini ifade etmek için kullanmışlardır (Köksal 2002, 165). 18. yüzyıl şairlerinde "sarı

¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin 2009, 14-68

saç'a daha fazla tesadüf ediyoruz.¹⁶ Divan şiirine pek çok yenilikler getiren Nedîm'de bunun en güzel örneklerini görmek mümkündür. Sevgilinin saç ve güneş arasında bir benzerlik kurmuştur:

Hurşîd pençesin mi takınmış cebînine

Ol zülf-i zerdden dökülen terler midir

Nedîm, 35 G./3

Zerd kelimesiyle renk ve parlaklığından dolayı ilgi kurulur. Kelimenin sarı, halka halka örülmüş savaşçı zırhı (Devellioğlu 1998, 1180) anlamlarını ihtiva etmesi de düşünülerek şiirlerde kullanıldığı görülür. Zer-hal ve sırma kelimeleri de kullanılmıştır. Şairler; saçın parlaklığından da bahsetmişler ve tâb, harîr, zerd, garra, ahter-i elmas gibi kelimelerle saç anmışlardır. Sevgilinin uzuvları ile memleketler arasında tevriye yoluyla ilişki kurulması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bunlar arasında nadir görülen bir benzetme de Saruhan-saç ilişkisidir (Köksal 2002, 167).

Şairler tarafından ağarmış, beyazlamış saçtan da bahsedilmiştir. Bu tür ifadelerde sevgili değil âşıkların kendi durumları anlatılmaktadır. Yaşlılığın ve ömrün sonuna geldiğinin veya çok fazla çekilen üzüntü ve ıstırabın bir neticesi olarak kullanılmıştır (Öztoprak 2004, 256).

Saçın kokusu ile ilgili olarak doğrudan koku anlamını ihtiva eden bû(y), nûkhet, şemîm, nâfe, nefhâ, râyiha kelimeleri ile abîr, gâliye, menekşe, gül, karanfil, misk (müşt), nesîm, reyhân, semen, yasemen, sümbül, şeb-bû (şebboy), tîb, amber, micmer, itr, attâr (dükkân-ı attâr, tabla-i attâr), Çin, Hıta (Hatâ), Hoten (Huten), Tibet, müşt-i Buhâra, Tâtâr vb. kelimeler kullanılır. Saydığımız yer isimleri misk ahusunun yaşadığı bölgeler olmasından dolayı sıkça zikredilir. Saçın kokusuyla alakalı pek çok benzetme yapılır; ama onun kokusu bu sayılanların hepsinden üstündür.

Edebiyatımızdaki önemli bazı şairlerin saç ile ilgili en fazla kullandıkları benzetme unsurlarına kısaca değinmekte fayda var. Şeyhî Divanı'nda: zülf (116), müşt-misk (27), sümbül (14), çîn (15), anber (11), silsile (8), benefşe (7), dâm (7), kemend (7), mu'attar (6); Fuzûlî: zülf (108), perîşân (21), sümbül (15), mû(y) (12), kâkül (11), târ (11), müşt (11), zincir (9), anber (8), hâm (7); Bâkî: zülf (185), sümbül (49), müşt-misk (39), turra (30), bend (23), kâkül (18), anber (16), siyah (16), kemend (13), mû(y) (14); Nef'î: zülf (78), turra (36), hâm (17), gîsû (13), sümbül (10), perîşân (10), kâkül (10), belâ (10), fitne (9); Nâilî: zülf (129), turra (37), kâkül (25), dâm (18), sümbül (14), tâb (11), hâm (11), müşt (11), bûy (10), perîşân (10); Nedîm: zülf (82), sümbül (23), kâkül (20), gîsû (19), turra (12), çîn (11), mû(y) (10), siyah (10), hâm (7), zincir (7); Şeyh Gâlib: zülf (122), perçem (50), kâkül (31), sümbül (20), siyah (19), turra (14), küfr-kâfir (13), gîsû (12), pîç (9), müşt-misk (9); Enderunlu Vâsîf: zülf (90), sümbül (42), gîsû (34), şeb-bû-şebboy (28), perçem (28), turra (19), kâkül (11), siyah (21), perîşân (10), şeb (7) benzetmelerini ağırlıklı olarak kullanmıştır.¹⁷ Şairlerin sevgiliye bakış açılarını, sözcük ve duygu dünyalarını anlayabilmek için bu tür çalışmaların yapılması lazım. Biz, edebiyatımızdaki önde gelen bazı şairlerin divanlarından hareketle böyle bir çalışma yapmayı denedik. Çalışmaların sadece divanlarla sınırlı kalmayıp şairin bütün eserlerini kapsaması gerekmektedir. Ancak, o zaman şairle ilgili doyurucu sonuçlara ulaşılabilir.

¹⁶Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Köksal 2002, 161-168. Çalışmada, şairlere ait farklı söyleyişlere değinilmektedir. Sarı saç ve mavi göz ile ilgili örnekler sunulmuştur.

¹⁷Burada sadece ilk on benzetmeye değinilmiştir. Bu konu yüksek lisans tezimizde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Tezde, bahsi geçen şairlerin saç tavsif etmek için kullandıkları kelimeler ve kullanım oranları verilmiştir. Genel hatlarıyla şairlerin saçta bakış açısı ve sevgili algısı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Büyük bir titizlikle divanlar taranmış ve konumuzla alakalı olan beyitler tespit edilmiştir. Verilen sayısal değerlerde, sonuçları çok fazla değiştirmeyecek ufak hatalar yapılmış olabilir. Bu ve buna benzer yanlışlar için siz değerli araştırmacıların hoşgörüsüne sığındığımı bir kez daha ifade etmek isterim.

Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi

Saç için sevgilinin güzellik unsurlarından en üstün tutulana, güzellik ülkesinin başta bulunan padişahı ve sevgilinin âşığa en çok tesir eden güzellik unsuru olduğunu vurgulamıştık. O, dağınık, karışık, kıvrıkcık ve örülmüş şekli, uzunluğu, siyah rengi ve kokusuyla birçok unsurla benzerlik gösterir (Pala 1999, 336). Saça ait benzetme ve mecazlar tasnif edilirken şekil, renk ve koku hususiyetlerinin dışında saçın âşık üzerinde yaptığı etkiyi ifade eden kelimelerle de anıldığı görülür. Klasik şiirde sevgilinin âşığa veya âşıklara karşı olan tavrında en büyük yardımcı olarak saçı görmek mümkündür. Saç; rengi, kokusu ve şekliyle âşıklar üzerinde çok büyük etkiye sahiptir. Şairler bu benzetmelerin dışında onun yarattığı etkiyi ifade etmek için farklı kelimelerle de saçı anmışlardır. Anılan bu kelimelerin bazen saçın görünümü ve rengiyle ilgili çağrışımlar uyandırdığı görülür. Bilindiği gibi klasik şiirin en büyük hususiyetlerinden birisi de çağrışım dünyasının zengin olmasıdır.

Âşık üzerindeki etkisini ortaya koyan teşbih, mecaz ve hayalleri şu şekilde inceleyebiliriz:

1. Belâ, âfet, fettan, fitne (ceyş-i fitne)

Bu benzetmelerde renk özelliği de düşünülmüştür. Kargaşa sonunda bela kaçınılmazdır. Saçın rengi ve çokluğu sebebiyle kesret oluşu, fitne, bela, âfet, fettan gibi unsurların kesretle ilgisini de çağrıştıracak şekilde şiirde kullanıldığı görülür. Şeyhî, sevgilinin kıvrımlı saçlarını boynuna dolmasını belâ tuzağına yakalanmaya benzetir. Klasik şiirde âşıkların gönüllerinin sevgilinin saçına asılıp kalması, üzerinde çok durulan tasavvurlardandır. Şeyhî, saçın sevdasından dolayı âşığın çilgına döndüğünü ve derbeder olduğunu ifade ediyor:

Müsel sel zülfü boynuma salaldan bend-i sevdâyı

Belâ dâmında ser-gerdân benim rüsvâ vü şeydâyî

Şeyhî, 199. G./1

Saçlar, âşıklar arasında kargaşa çıkarır, ortalığı karıştırır, kıyametler koparır. Nedîm, sevgilinin kıvrımlı zülfünde fitnenin bağlanmış olduğunu söyler:

Dedim ki ey ham-ı zülfünde fitne der-fitrak

Kenâr-ı nevk-i müjende kirişme der-çengal

Nedîm, 8. K./35

Yine Nef'î bir şiirinde sevgilinin saçlarında fitne gizlenmiş olmasaydı gönlün fettan kâküle bağlanmayacağını söyler. Âşığın gönlünde fitne ve kargaşaya sebep olduğu için fettandır:

Olmazdı dil o kâkül-i fettâna giriftâr

Bin fitne nihân olmasa zîr-i külehinde

Nef'î, 109. G./2

2. Perişan, pejmürde, harap, tarumar, derhem, jülide, keşmekeş, şikeste, müzmahil, aşüfte, âşık, âvâre, serkeş, derviş

Saçın bu unsurlarla anılması, çoğunlukla âşığın gönlünün dağınıklığı ile alakalıdır. Âşığın parça parça olmuş gönlü, sevgilinin saçlarına takılı olarak nitelendirilir. Sevgilinin saçlarını toplaması ve düzeltmesi âşıkların parçalanmış gönüllerini bir araya getirecektir. Hem sevgilinin saçları hem de âşıkların gönülleri dağınık ve perişandır. Sevgilinin dağınık saçlarını görünce âşıkların eli ayağı

tutulur. Nâilî, sevgilinin dağınık saçını görmeden ölen âşığa bir avuç kabir toprağının kıyamete kadar ağır bir yük olacağını belirtir:

Eger olmazsa perîşânî-i zülfün rûzî
Haşre-dek bâr-ı girândır bir avuç hâk bana

Nâilî, 4. G./5

Şeyhî, sevgilinin aya benzeyen yüzüne inmiş olan dağınık saçları ayın yüzeyindeki tozlara benzetir:

Hasretiyle özünün yüzünü jeng eyledi ay
Gördü kim gün yüzüne zülf-i perîşân dökülür

Şeyhî, 68. G./3

Saçlar dağınıklığı ve karmakarışık şekli dolayısıyla pejmürde olarak nitelendirilir. Âşıkların gönlü her zaman dağınık ve perişandır. Bu dağınıklık âşıkların uykusuna bile yansır. Onlar sevgilinin hasretinden uyuyamazlar. Onların uykularını kaçırın diğer bir sebep de kıskançlıktır. Nedîm, âşıkların uykusu ile sevgilinin saçları arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade ediyor:

Saçı fütâdesinin hâbı gibi pejmürde
Nigâhı âşıkımın hâtırı gibi efgâr

Nedîm, 7. K./5

Âşık bir cambazdır. O, çektiği acıdan dolayı incelik kıl kadar olur nice çemberlerden geçer; fakat sevgilinin saçlarının aşkından geçemez.

Geçmelü oldu gönül za'f ile çenberlerden
Ne hevâdur bu ki ol zülf-i dü-tâdan geçemez

Necâtî, 10. G./2

Sevgilinin kıl kadar ince olan saçları, âşıkların kıl kadar incelik zayıflamasına sebep olur.

Güzelin saçının arzusıyla âşık kendinden geçer, şuuru kaybolur. O, saç için canını vermekten çekinmez.

Bak ne çenberlerden eylermiş güzer cân-bâz-ı aşk
Halka halka bend-i zülfü târümâr olsun da gör

Şeyh Gâlib, 12. Kt./2

Sevgilinin saçlarının âşıklar üzerinde bıraktığı etkiyi ve sevgilinin saçlarının yapısını anlatmak için, çıldırıcasına seven, bu yüzden perişan bir halde, azgın ve baştan çıkmış deli gibi olan anlamlarına gelen aşüfte, serkeş, sevda, âşık vb. kelimelerin kullanıldığı görülür.

N'ola ta'yin etse zabt-ı mülk-i hüsnü gamzeye
Zülfü bir âşüfte-i ser-der-hevâdır n'eylesin

Nef'î. 91. G./3

Saçlar sevgilinin yanağını kapatır ve bu durum âşık için dayanılmaz bir acı kaynağıdır. Âşık saçlardan dolayı güzelin cemalini göremez. Hem sevgilinin yüzünü görmek hem de sevgilinin saçlarına bağlanmak âşıklar tarafından arzu edilen bir durumdur. Fuzûlî'nin aşağıdaki beytinde zülfün sevdasının âşığı ayaklar altına aldığından bahsedilir:

Mihr salmazsan bana rahm eylemezsen bunca kim
Sâye tek sevdâ-yi zülfün pâ-y-mâl eyler beni

Fuzûlî, 294. G./2

Saçın dağınıklığını duymayan bilmeyen kalmamıştır. Fuzûlî saçı divane bir âşiğa benzetmiştir:
Ruhun devrinde bir divânedir sevdâlı zülfün kim
Perîşânlıktan olmuş ben kimi meşhûru devrânın

Fuzûlî, 162. G./2

3. Tarrar, mekr, kec-bâz, kec ü mec, aşub u yağma

Âşıkların gönlünü çalması nedeniyle saçlar yankesici ve hırsız olarak nitelendirilir. Saçlar gönül hırsızıdır. Fuzûlî'nin

Derd çekmiş başım ol hâl-i siyeh kurbânı
Tâb görmüş tenim ol turra-i tarrâra fidâ

Fuzûlî, 7 G./2

dediği beytinde tuzak olarak nitelendirilen sevgilinin benleri ile hileci olarak değerlendirilen saçların âşığı avlaması dile getiriliyor. Âşık bu durumdan memnundur. Bilindiği gibi benlerin gönül kuşunu avlamaya çalışan tuzağa konmuş yem olarak tasavvuru divan şiirinde çokça dile getirilir.

Âşıklar üzerindeki etkisi ve yarattığı kargaşa dolayısıyla saçlar, hilekâr olarak vasıflandırılır. Sevgilinin saçları âşıkların gönlünü hile ve oyunlarla ele geçirir. Saçların bu hilede yalnız olmadığını görüyoruz, sevgilinin diğer unsurları da buna yardımcı olmaktadır. Bâkî, bunu şu şekilde ifade ediyor:

Alınmazdı gönül yâr olmayaydı
Ser-i zülfün gibi kec-bâze ger ruh

Bâkî, 33. G./3

Kargaşalık yaratmak sevgilinin en önemli vasfıdır. Şeyh Gâlib söz söylemenin amacı mana, turranın amacı ise kargaşa yaratmaktır diyerek sevgilinin saçlarının âşıklar üzerindeki etkisini şöyle açıklıyor:

Turreden âşûb u yağmadır garaz
Lafzdan zîrâ ki ma'nâdır garaz

Şeyh Gâlib, 147. G./1

Saçlar şekil itibariyle eğri ve çarpık olarak telâkki edilir. Âşıkların gönüllerini altüst eder. Sevgilinin güzellik unsurlarından kaş, ayva tüyleri, gamze, kirpik de saç gibi gönüllerde kargaşaya neden olur. Bu, âşıklar tarafından anlaşılmayan ve hesap edilemeyen bir durumdur.

Hat-ı Fireng gibi zülf ü ebruvân kec ü mec

Ne anlanır rakam-ı mekri ne hisâbâ gelir.

Şeyh Gâlib, 50. G./5

4. Câdû, efsûn, sâhir, Hârut, bî-din, kâfir, kıssîs (papaz)

Âşıklar üzerindeki etkisi ve büyücülük özelliğinden dolayı saçların bu benzetmelere konu olduğunu görüyoruz. Divan Edebiyatında sevgilinin gözü, gamzesi, saçı ve ayva tüyleri cadılık özelliklerine sahiptir. Cadıların kötülük, zulüm, kan dökme özelliği de vardır (Pala 2000, 77). Saçların cadı ve büyücü olarak ele alınmasında sevgilinin saçının her bir kılına binlerce gönlü bağlayabilecek kabiliyete sahip olması ve büyücülükte büyü yapılacak kişinin saçının kullanılması etkilidir (Deniz 2004, 293). Cadıların doğaüstü güçleri olduğuna inanılır. Bâkî, sevgilinin suyu andıran yanağı üzerinde duran saçlarını bu yüzden cadıya benzetir:

Görüp zülfün ‘izârun üzre bildüm

Mukarrer batmaz imiş suya câdû

Bâkî, 398. G./2

Yanağın güneş olarak ele alınması ve güneşe yaklaşmanın, onu tutmanın imkânsız olmasına rağmen saçın yanak üzerine inmesi, ona değmesi saçın, sâhir olarak vasıflandırılmasına da sebep olur. (Çavuşoğlu 1971, 115)

Saçlar büyü, sihir gibi unsurlarla ve Hz. Mûsâ'nın yılan olabilen asasını hatırlatacak biçimde şekil ve durum yönüyle şiirlerde sıkça kullanılmıştır. Nitekim Fuzûlî sevgilinin saçlarını büyülü bir yılan olarak değerlendirir:

Zikr-i lebinde zülfüne cân oldu destres

Anun kimi kim okuyup efsûn yılan tutar

Fuzûlî, 72. G./3

Şeyhî, saçı Hz. Mûsâ'nın asasına benzetir. Saçların âşıklar üzerindeki sihirli etkisinden dolayı bu tarz benzetmeler yapılmıştır:

İ'câza saçın asâ-yı Mûsâ

İhyâda lebin Mesîh-i Meryem

Şeyhî, 3. Msmt./5

Âşıklar üzerindeki etkisi ve siyahlık faktörü de göz önünde bulundurularak saçların kâfir, dinsiz ve papaz gibi kelimelerle tavsif edildiği görülür. Zülfün hayali gönülden gitmez; çünkü kâfirin yaptığı bina sağlam olur. Yüz üzerindeki ayva tüylerini zülf örter. Ayva tüyleri Kur'an yazısı olarak değerlendirildiğinde, zülfün bunu kapatması kâfirliğe delalet eder. Zülfün ucunda gönül barınmaz çünkü zülf diğer unsurlarla birleşince kâfir çoğalır (Çavuşoğlu 1971, 115). Nedîm; benleri, saçları ve gözleri kâfir olarak nitelemiş ve baştan başa sevgilinin bütün özelliklerini kâfiristan olarak değerlendirmiştir:

Hâl kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el-amân

Ser-be-ser iklîm-i hüsnün kâfiristân oldu hep

Nedîm, 9. G./3

Turkish Studies

Leb-i cân-bahşına ser-dâde-i îkân İsî
Kâkülü büt-kede-i perçeminin kıssîsi

Şeyh Gâlib, 334. G./1

Arapçadaki anlamı bir şeyin üstünü örtmek olan küfr sözcüğünün diğer bir anlamı da karanlıktır. Klasik Türk şiirinde saç küfr, yüz iman olarak kesret-vahdet ikileminde değerlendirilmiştir. Âşık çoğu zaman kesrete bağlanıp kalır ve vahdete ulaşamaz.

Bâkî, sevgilinin dinsiz olan saçları ve cadı olan gamzesinden herkesin sakınması gerektiğini söylüyor. Bunların kimseye ulaşmamasını diliyor:

Kimseye uymasun ulaşmasun Allâh Allâh
Zülf-i bî-dîn ile ol gamze-i câdû begler

Bâkî, 8. Msmt./2

Allah tarafından Hârût'a büyü ve sihir ilmi verilmiştir. Verilen bu ilmi kötüye kullandığı için Bâbil'de bir kuyuya saçlarından asılarak kıyamete kadar cezalandırılmıştır. Daha çok arkadaşı Mârût ile birlikte anılır. Ahmed Paşa'nın

Şol çeh-i Bâbil'deki Hârût kim vasf itdiler
Bu zenâhdânundaki zülf-i perîşân olmasun

Ahmed Paşa, 251.G./8

dediği beytinde sevgilinin çene çukuru Bâbil kuyusuna benzetilmiş ve Hârût'un bu kuyuda saçlarından asılarak sallandırılmasına telmih yapılarak zülf-Hârût ilişkisi üzerinde durulmuştur (Deniz 2004, 293).

5. Dâm, dâr, girdâp, kemend (bend, olta, ağ, peyvend), ukde, kafes, zindan, sayyâd, şahbâz, şahin, hümâ, yılan (mâr, ef'î, su'bân, ejderhâ), timsah, akrep, zehr

Saçlar; yakalama, tutma, bağlama, avlama ve hapsedme anlamlarına gelen unsurlarla sıkça anılır. Bu tür benzetmelerde şekle ait hususiyetlerin de ön planda olduğu görülür. Saçla ilgili ip, dâm, kement, dâr, urgan, ağ, olta, bend, halka, asa, beste, çember, çengel, halhal, kullâb, lenger, nisf daire, pençe, ukde vb. kelimelere ait sayısız tasavvur, teşbih ve mecaz pek çok beyitte karşımıza çıkar. Saçların uçlarının kıvrımlı ve halka halinde olması veya dolaşık olduğundaki düğümleri bu benzetmelerin kaynağını oluşturur. Bu kıvrımlardan hareketle âşığın durumuna göndermeler yapılır. Bu özelliklerinden dolayı âşıklar hep sevgilinin saçlarına takılıp kalır. Saç âşığı yaşlandırır, yüzünü kırıştırır.

Sevgilinin saçları âşıklar için birer tuzaktır. Âşıkların gönlü sevgilinin saçının tuzağına yakalanır. Âşığın istediği sevgiliye bağlı olmaktır. Âşıkların gönülleri sevgilinin saçına asılı olarak tasavvur edilir. Zülf dâm olarak ele alınca benler, tuzak içindeki daneye, gönül de kuşa benzetilir (Sefercioğlu 2001, 152). Şeyhî, can kuşunun ne kadar yüksekte uçarsa uçsun güzelin saçlarına bağlanmaktan kurtulamayacağını söylüyor:

Cân kuşu yer felekte uçarsa melek-misâl
Boynuna dâm-ı zülfünü salsan irer yeter

Şeyhî, 18. G./4

Sevgilinin saçlarının dâr, kemend gibi unsurlarla anılmasında en önemli husus, asılma, can vermedir. Sevgilinin bu unsurlara benzetilen saçında can veren, âşığın gönlü ve canıdır. Gönüllerin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

aşığın saçına asılmış olarak kullanılması sıkça yapılan tasavvurlardandır (Sefercioğlu 2001, 152). Şeyh Gâlib Hallâc-ı Mansûr'a telmihen güzelin saçlarına değmenin asılmaya neden olacağını vurguluyor:

Değmesin ellerin kâkül-i dildâra sakın

Sonra Mansûr gibi çıkman olur dâra sakın

Şeyh Gâlib, 10. Tcb./10

Saçların düğüm olarak ele alınması şekil ve durum benzerliğine dayanır. Düğüm bir şeyi sıkıca bağlamaya yarar. Âşıkların gönlünün bağlanmasıyla ilgi kurulur. Ayrıca düğümün çözülecek mesele olması, saçın çözülmesi zor bir mesele olarak ele alınmasına sebep olur (Sefercioğlu 2001, 151). Yine şekli ve âşıkları çekmesi nedeniyle saçlar bir girdaptır.

Hem cârda sûziş-i hüsn hem ıztırâb-ı ebrû

Hem dilde ukde-i zülf hem pîç ü tâb-ı ebrû

Nâilî, 296. G./1

Dile çîn-i cebinin zülf-i pürtâbı unutturdu

Hurûş-ı mevc-i hayret bîm-i girdâbı unutturdu

Nâilî, 364. G./1

Sevgilinin saçları âşıkların gönüllerini hapseden bir kafese benzetilir. Gönül kuşu burada kalır. Saçların yuva olarak telâkki edilmesi bundan dolayıdır.

Hâl-i hümâ-nümâsına zülfü kafeslenir

Kim mürğ-i ma'nâ hâne-i mısra'da beslenir.

Şeyh Gâlib, 100. G./1

Saçın, kemend, ip, dâr gibi kelimelerle münasebeti asılma ve can verme hususlarına dayanır. Âşığın esir olarak değerlendirilmesi saçların bağlama özelliğini ön plana çıkarır. Saçlar âşıkları bağlar, kendine çeker. Saç, âşığın gönlünü yakalayan bir avcıdır:

Zülfün 'izâra dökme beni sayd-ı bend için

Kılmam girifte gönlümü öyle kemende bende

Enderunlu Vâsıf, 90. G./7

Zülf-i dirâzın etmiş peyvend-i gerden-i cân

Ol tıfl-ı nev-resîde yâ Rab mu'ammer olsun

Nâilî, 245. G./5

Arzû-yı dâne-i hâl-i ruhunla 'âkıbet

Düşdi hayfa mürğ-i dil sayyâd-ı zülfün dâmına

Bâkî, 480. G./3

Karanlık ve hapsetme özelliği dolayısıyla saçlar ve çene çukuru bir zindandır. Âşıkların gönlü, sevgilinin zindana benzeyen saçlarında kalır ve dert çeker. Fuzûlî, aşk ıstırapından kurtuldum fakat saçımı ve çene çukurunu görünce tekrar eski çaresizliğim ve gamım peyda oldu diyor:

Bend ü zindân-ı gam ü mihnetten olmuşum halâs

Âh kim düştüm yine zülf ü zenahdânın görüp

Fuzûlî, 37. G./6

Saçlar âşıkların gönlünü avlamasından hareketle şahbâz, şahin ve hümâ gibi bazı kuş çeşitleri ile anılmıştır. Rüzgâr tarafından uçurulması, dağılması nedeniyle benzetilir. Şeyhî, güzelin saçları için ya yanağın tavusu ya da âlemi avlayan bir şahbazdır diyor:

Tâvûs-ı rûh mu çemen içinde perçemin

Yâ kuds-i şâhbâz ki âlem-şikârdır

Şeyhî. 24. G./7

Avcılığı ve uçucu olması dolayısıyla saçları Nâilî şahine benzetiyor:

Bâl ü per açdı üstüne şâhin-i zülf-i yâr

Bi'llah hamâm-ı dil nice remkerde olmasın

Nâilî, 268. G./3

Talih kuşu olması nedeniyle saçlar hümaya benzetilir. Saçların gölgesi yanağa ve yüze düşmüş olarak şiirlerde sıkça kullanılır. Saçlar yanak üzerine düşüp ayva tüyelerine mutluluk verir, ayva tüyleri yanak üzerinde bulunmalarından dolayı çok talihlidir. (Deniz 2004, 308) Ahmed Paşa'nın

Hat mı bu yâ gönlümün tafsîl-i vâsf-ı hâlidir

Yâ hümâ-yı zülf-i yârun sâye-i ikbâlidür

Ahmed Paşa, 49.G./1

dediği beytinde âşıkların sevgilinin yanağına hiçbir zaman ulaşamamasını ve ona kavuşmanın büyük bir talih olduğu; ayva tüyelerinin yanak üzerinde olması ve bundan dolayı talihli olarak değerlendirildiği görülür.

Sevgilinin saçlarının yılan olarak tasavvuru daha çok şekil benzerliğine dayanır. Öldürme ve yakalama özellikleri ile âşığın içinde bulunduğu duruma gönderme yapmak için kullanılmıştır. Renk bakımından da bazı yılan cinsleriyle de ilgi kurulabilir. Hazinesinin harabelerde saklanması ve yılanların da buraları mesken tutması sebebiyle, saçlar sevgilinin hazinesini bekleyen yılanlara benzetilir. Ayrıca yılanların kuş yuvalarına düşkün olması ve saçların âşıkların kuşa benzetilen gövüllerinin yuvası olmasından hareketle benzetmelere konu olur (Sefercioğlu 2001, 148).

Saçın ef'isi inen kılmamağa hakı helâk

Hak lebin hokkasını dopdolu tiryâk eyler

Şeyhî, 64. G./4

Saçlar sevgilinin hazinesini bekleyen ejderhalara benzetilir. Efsaneye göre hazineleri yılanlar korur ve hazineye ulaşmak isteyenleri öldürürmüş. Sevgilinin yüzü ve yanağı bir hazinedir. Saçlar bu hazineyi bekleyen yılan veya ejderha olarak tasavvur edilir. Bu hazineye ulaşmak isteyen âşığın ölümü göze alması gerekir. Şeyh Gâlib bu durumu aşağıdaki beytinde şu sözleriyle dile getiriyor:

Bâ'is-i bünyâd-ı hüsnün kalb-i virândır senin

Zülfün ejder gösteren bu genc-i pinhândır senin

Şeyh Gâlib 183. G./1

Turkish Studies

Yılan zehirli bir hayvandır ve bu yüzden onu yakalamak isteyen kişi kendini efsunlatır. Zehirli hayvanlara karşı efsunlanmak onları etkisiz hale getirir (Deniz 2004, 279). Fuzûlî sevgilinin dudağı gibi kimsenin sihir yapamayacağını söylüyor. Yılanı benzeyen saçları yanaklar üzerinde tutan onu yakalayan dudakların yaptığı efsundur:

Zikr-i lebinde zülfüne cân oldu destres

Anun kimi kim okuyup efsun yılan tutar

Fuzûlî, 72. G./3

Saçın akreple anılmasında kıvrımlı uçlarının ve renginin önemi vardır. Akrepler çoğunlukla geceleri görülür. Gece ayın doğması ve sevgilinin yüzünün ay olarak tasavvur edilmesinden, yanaktaki saçlar akrep olarak değerlendirilir. Sevgilinin akrebe benzeyen saçları ay yüzüne döküldüğü zaman âşık perişan olur beladan kurtulamaz. Astrolojide ayın burçlarla olan ilgisi malumdur. Özellikle akrep burcuyla ay bir araya geldiği zaman kargaşa, savaş ve fitnenin arttığına inanılır (Deniz 2004, 281). Şeyhî, sevgilinin yanağına düşmüş olan saçları akrebe benzetererek ayın hangi burçta olduğunu anladığını vurguluyor:

Görelî zülfünü haddinde bildim

Ki akreb mâh-ı tâbân menzildir

Şeyhî, 51. G./4

6. Dil-ârâ, dil-âvîz, dil-dâr, dil-rübâ, dest-i niyâz, dest-i tedâvül, mahz-ı cân, sevdâ

Güzelliğinden ve âşıklar üzerindeki etkisinden dolayı saçların gönül alan, gönlü süsleyen, gönlü kapan, gönle asılan, gönül çeken, devlet eli, dua ve can gibi kelimelerle anıldığını görüyoruz.

Farz eyle ki girdâb-ı yem-i hayrete düşdük

Dâmen-be-kef-i zülf-i dil-ârâ mı değildir

Nef'î, 15. K./2

Dil-i sad-çâk o mûy-ı müşg-bûnun bendine kalmaz

Çeker zülf-i dil-âvîzün cefâsın şâne incinmez

Bâkî, 199. G./3

Sabâ çevgân edince turra-i pertâb-ı dildârı

Gelip âşıkların bir yere top oldu dil-i zârı

Nef'î, 5. K./42

Dil-rübâdır zülfü amma dil-nişîndir gamzesi

Nâz ederse yaraşır pek nâzenîndir gamzesi

Nef'î, 128. G./1

Sevgilinin fesinin altından yüzüne doğru düşmüş olan saçlar niyaz eli olarak değerlendirilmiştir. Saç âşıkların gönüllerini avlar. Saç, bazen bir zulüm eli bazen de devlet eli olarak ele alınmıştır.

Zîr-i fesden yâ meğer dest-i niyâzıdır anun

Şimdi düşmüş perçemi sayd-ı derûn sevdâsına

Şeyh Gâlib, 27. K./6

Yanak üzerine düşmüş saçlar, yanak için bir devlet eli, iyilik ve ihsan olarak değerlendirilir. Sevgilinin saçlarına ulaşmak büyük bir talihtir.

Yûsuf-ı hüsne Zelihâ-yı hevesden gûyâ

Dâmen-i ârıza bir dest-i tedâvüldür zülf

Şeyh Gâlib, 161. G./9

Şeyhî saç için canın kendisi olduğunu başka bir şeye teşbih etmenin hata olacağını Çin, Hıta, Hoten kelimelerinin şekil ve koku özelliklerini de çağrıştıracak şekilde dile getiriyor:

Mahz-ı cândır saçı çîni bilirim etme hata

Deme teşbih edüben müşk-i hotendir kokusu

Şeyhî, 186. G./2

Saçın âşık üzerindeki etkisini en iyi dile getiren benzetme onun sevda olarak telakki edilmesidir. Sevda kalpte bulunan siyah bir sıvının aslıdır ve daha çok süveyda diye anılır. Kara sevda tabiri de siyah olmasından dolayıdır. Kelime hem renk hem de aşka düşmek anlamlarıyla şiirlerde kullanılmıştır (Pala 1999, 351).

Mihr salmazsan bana rahm eylemezsen bunca kim

Sâye tek sevdâ-yi zülfün pâ-y-mâl eyler beni

Fuzûlî, 294 G./2

Saçlar o kadar güzeldir ki sadece âşıklar değil sevgilinin kendi gözleri bile ona âşık olur. Fevzî, sevgilinin gözlerinin düşmanca bakmasını saçı kıskanmasına ve ona âşık olmasına bağlıyor:

Ger olmasaydı zülfüne dîvâne gözlerün

Bakmazdı dem-be-dem bana hasmâne gözlerün

Fevzî, 92. G./2

SONUÇ

Sevgilinin saçı ile ilgili teşbih, mecaz ve tasavvurlar bu kadarla sınırlı değildir. Biz elimizde bulunan sınırlı sayıdaki divandan hareketle bir durum değerlendirmesi yaptık. Bu engin vadideki çalışmalar arttıkça daha ayrıntılı sonuçlar elde edilecektir. Makalemizin bu konuya sadece bir temas etme özelliğinde olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Saçta ait teşbih ve mecazların şairlerin elinde işlene işlene geliştirildiği ve zenginleştirildiği görülmektedir. Yüzyıllar ilerledikçe teşbih ve mecazların şairlerin hayal dünyasında yoğrulmuş, değişik kelime ve tamlamalarla ifade edilmeye başlandığı fark edilmektedir. İlk dönem şairleri saçı anlatmak için zülf, perçem, sümbül, müşğ ve amber gibi benzetme unsurlarını ağırlıklı olarak kullanmışlardır. Zülf, perçem, gîsû, turra, külâle, mû(y) gibi kelimeler zamanla işlene işlene umumi olarak saç kelimesinin anlamını ihtiva etmeye başlamıştır. Bir şaire özgü teşbih, mecaz ve tasavvurlar da vardır. Bu benzetme ve ifade unsurları geleneğin çizdiği çerçeveyi zorlamayan türdendir. Genel

hatlarıyla saç hangi benzetmelere konu olduysa bu benzetmelerle paralel anlatımlar vardır. Benzetme unsurları değil de yoğunlaşma noktaları daha fazla değişkenlik arz eder.

Saçı anlatmak için aralarında küçük farklar da olsa aynı anlamı ihtiva eden kelimelerin Arapça, Farsça ve Türkçeleri kullanılmıştır. Örneğin yılan kelimesinin yanı sıra Farsça mâr, ejder; Arapça su'ban, ef'î kelimeleri de kullanılmıştır. Bu durum dilin ve edebiyatın tarihî gelişimiyle alakalıdır. Şeyhî gibi ilk dönem şairlerimizde Türkçe unsurlar, daha sonraki şairlerimizde ise Arapça ve Farsça unsurlar fazladır.

Sevgilinin vasıflarının en önde gelenlerinden biri olan saç, büyük ölçüde güzelliği sağlayan bir unsur olarak yer almıştır. Onun bu önemi, yüzün güzelliğini daha da artırmasından kaynaklanmaktadır. Yine kaş, kirpik, hat, yanak ve dudak bu güzelliği tamamlayıcı unsurlardandır. Tek başına yüz, güzellik için yeterli değildir. Bütün bu unsurların terkihi onu güzel kılmaktadır.

Saç denildiği vakit zülf akla gelmektedir. Şairler zülf kelimesini şiirlerinde çok fazla kullanmıştır. Saça ait benzetme, tasavvur ve mecazların ağırlığını şekle ait hususiyetler oluşturmaktadır. Saç ile ilgili sümbül, müşg, perişan, siyah, amber, ham ve fitne benzetmeleri şairlerin çok fazla üzerinde durduklarıdır.

Saça ait benzetmelerin çokluğu âşığı etkileyen en önemli güzellik unsuru olmasından kaynaklanır. Saçlar âşıklar üzerindeki etkisinden dolayı perişan, bela, fitne çıkaran, hileci, büyücü, tuzak, gönül avlayan, kargaşa yaratan gibi unsurlarla sıklıkla anılır. Bu tür benzetmelerde renk ve şekil hususiyetleri de göz önünde bulundurulmuştur. Saçların dağınıklığı ile âşıkların gönüllerinin perişanlığı arasında hep bir ilgi kurulmuştur. Saç şekli, kokusu ve rengiyle âşığı daima kendine bağlamıştır.

Saçlar âşığı cezbeden aynı zamanda da eziyet eden özellikleriyle karşımıza çıkar. Âşıklar için saçlar yakalanmaktan, bağlanmaktan kaçılmayacak bir güzelliğe sahiptir. Âşıklar hem saça bağlanmaktan şikâyet ederler hem de ona bağlı kalmayı arzularlar.

KAYNAKÇA

Ahmet Vefik Paşa, **Lehçe-i Osmanî**, Haz. Recep Toparlı, TDK. Yay. Ankara, 2000.

AKKUŞ, Metin, **Nef'î Dîvânı**, Akçağ Yay. Ankara, 1993.

AKÜN, Ömer Faruk, "Divan Edebiyatı", **TDVİA**, C.9, İstanbul, 1994, s.389-424.

AKSOYAK, İ. Hakkı, "Manastırlı Celâl'in Hüsn-i Yûsuf Adlı Eseri" **Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen'e Armağan** (Editörler: Ayşenur KÜLAHOĞLU, Süer EKER), Ankara, 2007, s. 1-17.

AKYÜZ, Kenan vd. **Fuzûlî Divanı**, Akçağ Yay. Ankara, 2000.

ARI, Ahmet (1987), **Hayreti Divanı'nda Sevgili ve Sevgilinin Fiziki Yapısıyla İlgili Özellikler**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ATAY, Hakan (2003), **Heves-nâme'de Aşk Oyunu: Tâcî-zâde Cafer Çelebinin Özgünlük ideali**, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, **Necâti Bey Divânı'nın Tahlîli**, MEB. Yay. İstanbul, 1971.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

- DEMİR, Yavuz (1986), **Taşlıcalı Yahya Bey Divânı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fiziki Unsurlar**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DEMİR, Hiclal, "XVIII. Yüzyıl Klâsik Türk Edebiyatı Şairlerinden Lâzîkî-zâde Feyzullah Nâfiz ve Divânı Üzerine", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.26, S.2 Aralık 2009, s. 61-79.
- DENİZ, Sebahat, "Divan Şiiri Güzelinin Saç Şekli", **Saç Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 262-314.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.
- DOĞRAMACI, Nilgün (2007), **Fevzî Divanı**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.
- ELİAÇIK, Muhittin, "Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Mahbuba Ait Benzetme Lafızlarını Açıklayan Bir Risale", **İlmî Araştırmalar**, Bahar 2008, s. 57-67.
- ELİAÇIK, Muhittin, "Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Mahbubun Sıfatlarına Dair Risale Miftâhü't-Teşbih'ten Bir İntihal mi?" **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı 21, Güz 2009, s. 239-280.
- ERÜNSAL, İsmail E. "Mu'îdî'nin Miftâhü't-Teşbih'i", **Osmanlı Araştırmaları VII-VIII (Ayrı Basım)**, İstanbul, 1988.
- GÖKHAN, Asuman, "Fars Edebiyatında Saç", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl VI, S. 21, Bahar 2006, s. 147-165
- GÜRBÜZ, Mehmet, "Şiir Semaşının Yegâne Yıldızı; Güzeller Sultanı", **Turkish Studies Klâsik Türk Edebiyatında Âşk-Âşık-Maşûk**, Volume 5/3 Summer 2010, s. 242-257.
- GÜREL, Rahşan, **Enderunlu Vâsif Divânı**, Kitabevi Yay. İstanbul, 2008.
- İPEKTEN, Haluk, **Nâ'ilî Divânı**, Akçağ Yay. Ankara, 1990.
- İPEKTEN, Haluk, **Nâ'ilî Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yay. Ankara, 1999.
- İPEKTEN, Haluk, **Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yay. Ankara, 2000.
- İSEN, Mustafa ve KURNAZ, Cemâl, **Şeyhî Divanı**, Akçağ Yay. Ankara, 1990.
- KALKIŞIM, Muhsin, **Şeyh Gâlib Divânı**, Akçağ Yay. Ankara, 1994.
- KÖKSAL, M. Fatih, "Eski Şiirimizin Nâdîde Güzelleri", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 11, Bahar 2002, s. 161-168.
- KURNAZ, Cemal, **Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlîfî**, MEB. Yay. İstanbul, 1996.
- KÜÇÜK, Sabahattin, **Bâkî Divânı** (Tenkitli Basım), TDK. Yay. Ankara, 1994.
- MACİT, Muhsin, **Nedîm Divânı**, Akçağ Yay. Ankara, 1997.
- Mütercim Âsım Efendi, **Burhân-ı Katı** (haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), TDK. Yay. Ankara, 2000.
- ONAN, Necmettin Halil, **İzahlı Divan Şiiri Antolojisi**, MEB. Yay. İstanbul, 1989.
- ÖZTOPRAK, Nihat, "Divan Şiirinde Güzelin Saç Rengi", **Saç Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 240-261.
- PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yay. İstanbul, 2000.

-
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat, **Nev'î Divanı'nın Tahlîli**, Akçağ Yay. Ankara, 2001.
- Şerafettin Râmî, **Enisü'l-Uşşak** (Çev. Turgut Karabey, Numan Külekçi, Habib İdris), Ankara, 1994.
- Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay. İstanbul, 1996
- ŞAFAK, Yakup, “Sürûrî'nin Bahrü'l Maârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.4, Konya, 1997, s. 217–235.
- ŞAHİN, Kürşat Şamil (2009), **Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kirpik, Hat**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- TANYILDIZ, Ahmet, “Sevgilide Güzellik unsuru olarak Saç”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, Volume 4/2 Winter 2009, s.975–992.
- TARLAN, Ali Nihat, **Fuzûlî Divanı Şerhi**, Akçağ Yay. Ankara 2001.
- TOLASA, Harun, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yay. Ankara, 2001